

ВСТУП

Я дурний. І ти так само. Також я ідіот. І ти так само. А подеколи ми стаємо дурними ідіотами. Моя дурість та ідіотизм для вас менш значущі, ніж ваші власні. Ідіот, який відіграє найбільшу роль у вашому житті, — це зрештою той, хто зустрічає вас у дзеркалі кожного ранку. Мета цього есею — дати вам змогу поміркувати над власною дурістю, а не лише виявляти її в інших, хоч і можливостей для останнього геть удосталь.

Слова «дурень» та «ідіот» ми переважно вживаємо щодо інших людей, хоч інколи й можемо висловитися про своє колишнє «я» як про страшеного дурня. Іноді таке усвідомлення приходить швидко, частіше воно потребує часу, а зазвичай не з'являється ніколи. Це своєрідна книжка самодопомоги, що містить — далєбі, дуже загальні — вказівки, як не пошитися в дурні з дурнів чи не виявитися надто великим ідіотом.

Потреба у філософському осмисленні дурості підтверджується, зокрема, спостереженнями за тим, як багато людей поводяться в соціальних мережах. Стикаємося в них з величезною кількістю прикладів недолугого мислення й пов'язаної з ним поведінки. Так, ідіотам властиво привертати до себе увагу, тому легко переоцінити масштаби дурості й ідіотизму. У будь-якому разі, здається, їх понад міру.

Існує небагато меж (якщо вони взагалі є) щодо того, наскільки дурними ми, люди, можемо бути. Британський

письменник Террі Пратчет (1948–2015) зазначає: якби ви помістили десь у печері великий вимикач із написом «Вимикач кінця світу. Не торкатися!», то ще фарба не встигла б висохнути, а якийсь ідіот уже клацнув би вимикачем^[1]. Таких грандіозних ідіотів серед нас небагато, але вони існують. Нам усім є чим похвалитися щодо дурості, та деяким людям ця якість притаманна такою мірою, що практично становить визначальну рису їхньої натури.

Причина, чому ми всі дурні, полягає у тому, що дурість нерозривно пов'язана з нашою здатністю мислити. Під «дурістю» в цьому есеї я маю на увазі недостатнє використання здатності мислити, натомість «ідіотизм» я розумію як недолуге її використання. Слова «дурість» та «ідіотизм» асоціюються з вадами, за які вас зазвичай можна піддати критиці, а не з недоліками, обумовленими обставинами, що від вас не залежать. Я маю на увазі людей, здатних функціонувати на «нормальному», ба навіть вищому від норми рівні. Звісно, може постати запитання, чи можна вважати, що деякі люди, які залишають коментарі на різноманітних форумах, мають «нормальний» рівень когнітивних здатностей? І це, дає, не просто провести лінії між тим, що підпадає під «норму», й тим, що виходить за її межі, але я не збираюся вплутуватися в цю дискусію.

З іншого боку, хочу зауважити, що є люди з високим рівнем інтелекту, яких, утім, мають за дурнів чи ідіотів. Скажімо, навіть якщо ви геній у математиці або першим у світі створили ліки від раку, ви однаково можете бути дурним, як колода, чи повним ідіотом у багатьох інших

^[1] Terry Pratchett. *Thief of Time*, New York: Harper Torch 2002, p. 82.

царинах. Ба більше, ви можете бути навіть схильними до цього, через те що ваші здібності в одній царині дають привід для безпідставної впевненості у тому, що на вас також чекає успіх у всіх інших. Я знав людей, які хвалялися високим IQ, проте не справляли враження дуже розумних. Частенько вони також не досягали жодних вагомих успіхів у житті. Звісно, існують люди з високим IQ, що і розумні, і чогось добилися, але вони зазвичай переймаються речами, значно важливішими за свій IQ.

Ми всі робимо ідіотичні речі. Скільком траплялося чухати потилицю, питаючи себе, чому не перевірили зайвий раз чи ж викрутили запобіжники, перш ніж перерізати стальними кліщами кабель живлення. У таких випадках світ негайно дає вам урок, що ви діяли необережно. Як правило, все минається добре і ви не повторюєте помилку, принаймні якийсь час. Однак не завжди все буває гаразд, і так звана премія Дарвіна дає нам привід пореготати, хоча доволі прикро, що вона присуджується тільки людям, які зробили невеличкий внесок в еволюцію, усунувши себе з генофонду, пішовши з життя чи зробивши себе безплідними через дивовижно дурні чи ідіотські дії. Ось вам один із фаворитів — канадський адвокат, який мав довести, що певний тип скла не можна розбити, і... кинувся у вікно 25-го поверху. Скло не розбилося, але адвокат не перевірів, чи витримає рама, що його утримує, таке навантаження, а вона-от і не витримала: скло вилетіло з рами. Недивно, що дев'ять із десяти лауреатів премії — чоловіки.

Зворотний зв'язок зі світом можливий і у формі іспиту. Перевіряючи екзаменаційні роботи, регулярно доводиться стикатися з тим, що студенти погано знають матеріал, проте намагаються якнайкраще відповісти на запитання. Наприклад, один студент мав пояснити від-

мінність між випадковим правильним узагальненням — а саме, що всі студенти на останній лаві одягнені в білі футболки — та науковим законом, відповів, що «наукові закони визначаються королем». Як екзаменатор, ти трохи підсміюєшся, чухаєш потилицю і намагаєшся реконструювати хід думок студента, а зрозумівши, як він думає, смієшся ще дужче: він просто не бачить різниці між науковими і юридичними законами.

Цей есей — невеличкий внесок у філософську дисципліну, яку можна назвати епістемологією чесноти. Слово «епістемологія» складається з двох грецьких слів *episteme* (пізнання, знання, проникливість) і *logos* (розум, вчення). Інакше кажучи, це вчення про пізнання. Слово «чеснота» відповідає грецькому слову *arete*, що означає придатність. Отже, етика — це вчення про те, як можна бути придатним як суб'єкт дії. Епістемологія чесноти, відповідно, — це вчення про те, як бути придатним як суб'єкт пізнання. В есеї йдеться про те, як і чому ви маєте вади як суб'єкт пізнання. Такі риси, як зарозумілість, вузькість мислення, впертість, глухота до аргументів, небажання й невміння визнавати помилки, поверховість і недбалість, істотно зменшують імовірність того, що людина досягне зваженого розуміння. Якщо ви прагнете бути більш-менш розумною людиною, вам варто активно виявляти ці риси і боротися з ними.

Іммануїл Кант (1724–1804) розрізняє між «слабкостями» духу та його «хворобами» і вважає, що між ними є принципова відмінність^[2]. На мою думку, тут радше поступовий перехід, оскільки «слабкості» духу переходять у стан хвороби, якщо вони стають достатньо ради-

^[2] Immanuel Kant. Hva er mennesket? Antropologi i pragmatisk perspektiv. Oslo: Pax, 2002, § 45, s. 97.

кальними. Наприклад, коли ми вступаємо в дискусію з людьми, схильними до конспірологічних теорій, нерідко буває незрозумілим, на якому боці вони перебувають, а в деяких випадках важко уникнути висновку, що це не просто дурість чи ідіотизм, а геть божевілья — настільки це виходить за рамки будь-яких норм людської раціональності. Ідіотизм, як на мене, нагадує липучку для мух. Я витратив надто багато часу свого життя на сайтах, присвячених абсурдним конспірологічним теоріям щодо всього на світі або ж геть божевільним методам альтернативного лікування. Це навряд чи зробило мене мудрішим, але певним чином розважило.

Ви можете заперечити, що я просто вішаю ярлик дурнів на тих, хто зі мною не згоден, і справді зловживати аргументом *ad hominem*, нападати на людей, а не на їхні думки — таке саме безглуздя. Однак у цьому контексті важливо не те, яких переконань ви дотримуетесь, а те, чому ви їх дотримуетесь. Дурним вас робить не те, що ви помиляєтеся. Натомість те, як ви помиляєтеся, визначає, чи є ви дурним. Ба більше, ви можете мати цілком правильні уявлення про речі, але однаково бути дурним, якщо дурним є ваш спосіб дії. Це все одно, що сісти за кермо п'яним. Ви можете благополучно дістатися додому, нікому не зашкодивши, але ви все одно ідіот, бо сіли за кермо п'яним. Дурний ви чи ні, залежить не від того, правильні ваші переконання чи хибні, а від того, як ви до них прийшли.

Дурість та ідіотизм не усвідомлюють себе як такі — вони сліпі щодо того, чим вони є. Однак можливість самоусвідомлення існує завжди, адже всі ми здатні мати більше однієї думки, а отже, розпізнати в собі дурість та ідіотизм, якщо ми відкриті до такого визнання. Набагато легше розпізнати дурість та ідіотизм в інших,

ніж у нас самих. Як правильно зазначено в Нагірній проповіді: «І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш? Або як ти скажеш до брата свого: Давай вийму я заскалку з ока твого, коли он колода у власному оці? Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого»^[3].

Філософія у своїй основі — це саморефлексія, робота із власними звичками мислення та поглядами на речі. Ніхто інший не може здійснити це самопізнання від вашого імені. Ви маєте зробити це самі. Книжка, подібна тієї, що ви тримаєте в руках, може в кращому разі допомогти вам усвідомити власну схильність до дурості, ідіотизму чи і того, і другого водночас, а також показати деякі аспекти того, як і чому ви можете пошитися в дурні. А далі то вже ваша справа щось із цим робити, розуміючи при цьому, що це сізіфова праця — вона ніколи не завершується.

^[3] Мт 7:3; Лк 6:41. (Пер. І. Огієнка. — Прим. перекл.)

БАГАТЕ РОЗМАЙТТЯ ДУРОСТІ

Існує багато виразів для того, щоб схарактеризувати наші невдалі розумові або практичні дії. У психіатрії термін «ідіот» використовується для позначення людини з IQ нижче 25. У повсякденній мові він має дещо інше значення, і я також використовуватиму його в іншому значенні. Немає єдиної думки щодо значення таких виразів, як «дурень» та «ідіот». Дехто їх чітко розрізняє, другі вживають ці слова як взаємозамінні, а треті вважають один із них підмножиною другого.

Можна запропонувати багато різних способів розрізняти наші недоліки як розумних істот. Письменник і філософ Умберто Еко (1932–2016) у романі «Маятник Фуко» (1988) виділяє чотири ідеальні типи: ідіоти, недоумкуваті, дурні та божевільні^[4]. Ідіот — це той, хто не в змозі нічого доладно сформулювати, ба більше, не здатен координувати свої дії. Недоумкуватий — той, хто постійно говорить невгаразд, приміром, про собак, коли всі говорять про котів, запитує недавнього вдівця, як поживає його дружина, одне слово, раз у раз порушує правила розмови. Дурень не в змозі міркувати без помилок, він майже віртуоз у вмінні сісти в калюжу, і якщо він спроможеться сказати щось правильне, то обов'язково

^[4] Umberto Eco. Foucaults pendel. Oslo: Tiden, 1989, s. 70–75. (В укр. перекл.: «кретини, недоумки, ідіоти і божевільці». У. Еко. Маятник Фуко / Пер. з італ. Мар'яни Прокопович. Львів: Літопис, 2004, с. 64. — Прим. перекл.)